

*ISTORIJA XX VEKA — Zbornik radova, sv. I—X,
Beograd 1959—1969.*

Odeljenje za istorijske nauke Instituta društvenih nauka u Beogradu, radeći na sistematskom proučavanju historije jugoslovenskih naroda u XX stoljeću, postavilo je sebi godine 1959. kao jedan od osnovnih zadataka nastavak rada Komisije za »Istoriju naroda Jugoslavije« i pisanje IV i V knjige »Istorije naroda Jugoslavije«.

U tu svrhu, kako se kaže u uvodnoj riječi Redakcije zbornika *Istorija XX veka*, rad je Odeljenja podijeljen na dvije etape. Prva etapa obuhvata izradu radova monografskog karaktera o ključnim pitanjima najnovije historije jugoslovenskih naroda koja dosad u historiografiji nisu uopće obrađivana, a druga etapa pisanje spomenute sinteze. U povodu toga suradnici Odeljenja, angažirajući kao vanjske suradnike najistaknutije naučne radnike Jugoslavije, pristupili su izdavanju monografija u posebnoj seriji izdanja: Monografije.

Zbornik radova *Istorija XX veka*, zamišljen kao druga scrija Odeljenja za istorijske nauke, izlazi kao periodička publikacija, a sadržava radove koji obuhvaćaju kraća vremenska razdoblja iz historije toga perioda. Uz to zamišljeno je da u Zborniku budu zastupljeni i napisi s područja metodologije naučnoistraživačkog rada najnovije historije, no na žalost ta vrijedna zamisao do danas nije ostvarena.

Radove Zbornika klasificirali smo prema dosad uobičajenoj periodizaciji u historiografiji: period do 1918, period između dva rata, razdoblje narodno-oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije i period socijalističke izgradnje. Ovdje moramo, na žalost, konstatirati da su period NOB-a i socijalističke revolucije i period socijalističke izgradnje veoma slabo zastupljeni, no nadamo se da će suradnici Zbornika ubuduće posvetiti više pažnje i toj problematici.

Radovi objavljeni u Zborniku imaju i kratak rezime na jednom od svjetskih jezika, a u sadržaju je svakog broja i naslov rada na istom jeziku na kojem i rezime.

Na početku godine 1969. Odeljenje za istorijske nauke Instituta društvenih nauka integriralo se s Prvim naučnim područjem Instituta za izučavanje radničkog pokreta koje se bavilo istraživanjem historije radničkog pokreta jugoslovenskih naroda, SKJ, narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, te historijom socijalističke izgradnje Jugoslavije. Tom integracijom nastao je, kao samostalna naučna ustanova, Institut za savremenu istoriju koji je, s desetim brojem nastavio izdavanje Zbornika. Deseti broj Zbornika ima u prilogima sadržaj prvih devet brojeva *Istorije XX veka* i Pregled sadržaja tih brojeva po abecednom redu autora.

Među radovima iz perioda do 1918. godine Hrvatska je u *Istoriji XX veka* zastupljena svega jednim radom Mirjane Gross »Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine« (III, 1962, 153—269) u kojem je autorica dala opširan prikaz složenosti političke situacije u Hrvatskoj uoči aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine.

Iz historije radničkog pokreta Srbije toga perioda imamo rad Vuka Vinavera »Sindikalno štrajkački pokret u Srbiji (1903—1910)« (VI, 1964, 5—68) u kojem je autor prikazao sindikalni pokret zanatskih radnika u Srbiji, budući da se

u to vrijeme ne može govoriti o radničkoj klasi u zapadnoevropskom smislu, od njegovih početaka do donošenja Zakona o radnjama (1910), tj. period koji je obilovao tarifnim i štrajkaškim pokretima. Ti su pokreti predstavljali vrijedno iskustvo ne samo za sindikalni pokret nego i za Srpsku socijaldemokratsku stranku u njezinoj borbi za nove društveno-ekonomske odnose. Ovamo možemo, svakako uvrstiti i rad Todorā Stojkova »Radnički pokret u Kruševcu 1903—1914.« (II, 1961, 311—351) u kojem se slikovito daje profil društveno-ekonomskih prilika u Kruševcu prije prvoga svjetskog rata.

Rad Dimitrija Đorđevića »Pokušaji srpsko-ugarske saradnje i zajedničke akcije 1906. godine« (II, 1961, 353—384), koji je šira verzija referata na Drugom kongresu historičara Jugoslavije u Zagrebu u studenom 1958, osvjetljava dosad u historiografiji nerazjašnjeno pitanje srpsko-ugarske suradnje protiv Beča. Ta se suradnja, uglavnom, odvijala neposredno tajnim kanalima ili posredstvom Hrvatsko-srpske koalicije, no ubrzo se pokazalo da pokušaj suradnje ugarske vlade sa Srbijom nije bio ništa drugo nego njezina taktika prema Beču, a u suštini se njezina politika nije razlikovala od politike austrijske vlade.

Iz toga su perioda interesantna i dva priloga Dragoslava Jankovića: »Niška deklaracija (Nastajanje programa jugoslavenskog ujedinjenja u Srbiji 1914. godine)« (X, 1969, 7—111) i »Ženevska konferencija o stvaranju jugoslovenske zajednice 1918. godine« (V, 1963, 225—262).

Govoreći o Niškoj deklaraciji srpske vlade od 7. XII 1914. godine, koja donosi program ujedinjenja jugoslavenskih naroda onako kako su ga zamislile vladajuće stranke u Srbiji, Dragoslav Janković konstatira da je ta deklaracija s jedne strane logična posljedica ratnog stanja s Austro-Ugarskom, a s druge nastavak tendencija koje su se javile unutar građanskih stranaka u Srbiji o ujedinjenju s južnoslavenskim zemljama unutar Austro-Ugarske Monarhije. Budući da je Nišku deklaraciju dala koaliciona vlada Kraljevine Srbije, sastavljena od tri građanske stranke, autor ne smatra tačnim tvrdnje nekih autora da je deklaracija nastala isključivo kao rezultat pritiska određene političke grupacije u Srbiji ni tvrdnju da je nastala kao rezultat vojnih uspjeha Srbije u prvoj godini rata, te da kao takva predstavlja prelomnu tačku, tj. prijelaz od defenzivnog na nacionalni program Srbije. D. Janković smatra da je historijsko značenje Niške deklaracije u tome »[...] što je njome Srbija kao država, prvi put javno i zvanično istakla svoje (ranije pripremane) spoljno-političke težnje i ciljeve u ratu, formulišući ih kao oslobođenje i ujedinjenje svih tada neslobodnih Srba, Hrvata i Slovenaca« (106, 107).

U prilogu o Ženevskoj konferenciji Dragoslav Janković, osvrćući se na mišljenja drugih autora o tom pitanju, konstatira da ona predstavlja pokušaj Jugoslavenskog odbora i ostalih faktora koji su ga podržavali da se velikosrpska koncepcija ujedinjenja odloži s nadom da će se kasnije u Konstituenti naći prihvatljivije rješenje.

Iz toga su perioda u *Istoriji XX veka* još objelodanjeni i prilozi Bogumila Hrabaka: »Komiteti u jugoslovenskoj dobrovoljačkoj vojsci u Rusiji 1917. godine« (III, 1962, 277—343), »Delatnost članova udruženja 'Ujedinjenje ili smrt' u Rusiji 1915—1918. godine« (VII, 1965, 188—256), »Nastanak i obrazovanje Jugoslavenske komunističke grupe RKP(b) u proleće 1918. godine« (IX, 1968, 5—62) i »Borba između crnogorskog dvora i srpske vlade oko obrazovanja crnogorske vojske i oko dobrovoljaca 1916—1918. godine« (VI, 1964, 69—212); Ljiljana Aleksić: »O srpsko-crnogorskim pregovorima o savezu

1904—1905. godine« (I, 1959, 327—357) i »Rad srpske vlade na zajmu 1904—1906. godine« (IV, 1962, 141—249); Dušana Bibera »Jugoslovenska ideja in slovensko narodno vprašanje v slovenski publicistiki med balkanskimi vojnami v letih 1912—1913.« (I, 1959, 286—326); Momčila Zečevića »Slovenska ljudska stranka pred stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1917—1918.« (IX, 1968, 337—385); Ivana Katardžijeva »Makedonsko pitanje u odnosima Antantinih saveznika u toku 1918. godine« (VIII, 1966, 361—420) i Arpada Lebla »Banatska građanska levica u sveslosti njene štampe u eri akutne krize dualizma (Prilog istoriji banatskih političkih stranaka i grupa od kraja XIX veka do 1918. godine)« (X, 1969, 113—165).

U zborniku radova *Istorija XX veka* najbrojniji su radovi iz perioda između dva rata. Od radova iz historije radničkog pokreta toga perioda navodimo priloge: Tome Milenkovića »Uticaj oktobarske revolucije na koncepcije i delatnost Jugoslovenskog komunističkog revolucionarnog saveza pelagićevaca« (X, 1969, 227—245) i Socijalšoviniistička grupacija u Bosni i Hercegovini — Zvonaši (1919—1921. godine)« (VII, 1965, 407—451); Julijane Vrčinac »Rad i zaključci Prve, Druge i Treće konferencije KPJ (Prema zapisnicima, rezolucijama i drugim materijalima sa ovih konferencija)« (I, 1959, 235—284) i Slavoljuba Cvetkovića: »Prilog pitanju osnivanja Saveza komunističke omladine Jugoslavije« (VI, 1964, 213—243), »Pojava individualnog terora kod mladih jugoslovenskih komunista 1921. godine« (VII, 1965, 453—492) i »Bilećki koncentracioni logor« (II, 1961, 267—309).

U radu o utjecaju oktobarske revolucije na ilegalnu komunističku organizaciju — »Pelagićevaca« Toma Milenković zaključuje da su »Pelagićevci« »uzimajući za cilj i uzor sovjetsku vlast« u svojoj djelatnosti pokazivali izvjesnu elastičnost, prilagođavajući boljševičku praksu lokalnim prilikama i prilikama u Jugoslaviji uopće. Ističući tu konstataciju autor dodaje da su »Pelagićevci« pri tom učinili i nekoliko većih pogrešaka, i to posebno u nacionalnom i agrarnom pitanju, »[...] koje su razumljive s obzirom na složenost problema i na neiskustvo pelagićevaca u ovim pitanjima [...]«. Usprkos tim pogreškama Milenković smatra da se »Pelagićevci« »[...] javljaju kao najsvesnija i revolucionarno najusmerenija organizacija u Jugoslaviji u čitavom legalnom periodu, koja je mnogo doprinela da u široke narodne mase prodru ideje oktobarske revolucije i da ih najsvesniji deo proletarijata trajno usvoji [...]«.

U prilogu o grupaciji socijalšoviniista »Zvonaša« u Bosni i Hercegovini Toma Milenković prikazao je nastanak i djelatnost te grupacije u toku 1919/20. godine, smatrajući je najdesnije orijentiranom grupom u Jugoslaviji koja je nosila socijalističko ime.

Julijana Vrčinac obradila je u svom prilogu djelatnost KPJ u vrijeme Prve, Druge i Treće konferencije Partije, smatrajući da su idejne borbe unutar KPJ u periodu 1921—1923. godine dovele do toga da se na Trećoj konferenciji usvoje odluke koje su pravilno postavljale organizaciono, nacionalno i seljačko pitanje, što je po mišljenju autorice predstavljalo važnu tačku u daljnjem razvoju i djelovanju KPJ. Treba istaknuti da se autorica, zbog nedostatka literature, služila isključivo sačuvanom originalnom arhivskom građom (zapisnicima, odlukama, rezolucijama i ostalim materijalom s tih konferencija), a naročito, ako se uzme u obzir da je to i danas jedini prilog koji detaljnije obrađuje ovu problematiku, taj rad po našem mišljenju zaslužuje po svojoj vrijednosti posebnu pažnju.

Slavoljub Cvetković pokušao je u svom prilogu o osnivanju Saveza komunističke omladine Jugoslavije da ukaže na, dotada, nedovoljnu kritičnost objavljenih podataka o osnivanju SKOJ-a, te da na temelju još nepoznate građe objasni događaje koji su prethodili Osnivačkoj konferenciji SKOJ-a. Uz to je autor u kraćem osvrtu prikazao i historijat nastanka Komunističke omladinske internacionale, smatrajući ga neophodnim u interesu boljeg razumijevanja događaja u vezi s osnivanjem SKOJ-a.

Govoreći o pojavi individualnog terora kod mladih komunista 1921. godine, Cvetković je istakao da je policijsko razbijanje partijskih i skojevskih organizacija nakon Obznane dezorijentalo mnoge komuniste, a posebno mlade i još neiskusne članove Partije, koji su ionako bili nezadovoljni politikom rukovodstva Partije u toku 1920. godine i osuđivali parlamentarnu politiku Partije. Iz tih se razloga javljaju nakon Obznane, uz ilegalne grupe komunista za koje je znalo partijsko rukovodstvo, i grupe za čije su osnivanje, prema mišljenju autora, dali inicijativu neki komunisti iz Vojvodine, pripadnici nekadašnje organizacije »Pelagićevaca«. Njihov je cilj bio da na teror vlasti odgovore tzv. »crvenim terorom«. Obrađujući djelatnost tih grupa, Cvetković zaključuje da su politički atentati komunista 1921. godine bili isključivo rezultat ideološke neizgrađenosti mladih komunista. Uz to autor ukazuje i na mogućnost kontinuiteta u razvoju ilegalnih komunističkih organizacija od 1919. godine, te ostavlja otvorenim pitanje jesu li zaista postojale te organizacije u 1920. godini i, ako su postojale, jesu li i ukoliko bile organizatori tih ilegalnih grupa i organizirale političke atentate 1921. godine. Tu tezu autor potvrđuje i konstatacijom, do koje je došao na temelju istraživanja izvornog materijala, da su pojedini rukovodioci Partije znali za atentatore i njihove namjere. U svom radu autor se uz arhivsku građu služio i literaturom, pretežno memoarskog karaktera, a kako ona predstavlja uglavnom sjećanja preživjelih učesnika u atentatima, njegov nam rad zaista donosi niz interesantnih podataka.

U prilogu o koncentracionom logoru u Bileći Slavoljub Cvetković prikazao je, uz opis logora u Bileći i režim koji je u njemu vladao, i historijat nastanka koncentracionih logora za komuniste. U bilješkama autor donosi potpuni tekst »Uredbe o izmenama i dopuni Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi« kojom je ozakonjeno osnivanje koncentracionih logora za komuniste, a u »Prilogu« potpuni tekst »Kućnog reda za konfinirce u Bileći«. U uvodnom dijelu rada autor nas opširno informira o arhivskoj građi, kojom se služio, i o fondovima i ustanovama, gdje se ona nalazi.

U radu »Pitanje međunarodnog priznanja jugoslavenske države 1919. godine« (III, 1962, 345—386) Bogdan Krizman obradio je probleme pred kojima se našla novoosnovana jugoslavenska država uoči Mirovne konferencije u Versaillesu, a u radu »Jadransko pitanje na Pariškoj mirovnoj konferenciji (od 28. juna 1919. do 9. decembra 1919)« (VII, 1965, 257—343) isti je autor obradio pitanje razgraničenja Italije i nove jugoslavenske države na Jadranu, što je predstavljalo jedan od važnih problema Pariške mirovne konferencije. O istom pitanju govori i Andrej Mitrović u radu »Aprilski pregovori o Jadranskom pitanju na konferenciji mira 1919. godine (Sa osvrtom kako su oni pripremljeni)« (VIII, 1966, 271—359), i obradom događaja koji su prethodili Mirovnoj konferenciji upotpunjuje spomenuti rad Bogdana Krizmana. Desanka Todorović u svom radu »Pitanje jugoslavensko-bugarske granice na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919. godine« (IX, 1968, 63—132) obradila je jedan

drugi problem s Pariške konferencije — pitanje nove granice između Kraljevine SHS i Bugarske.

Dragoslav Janković u radu »Društveni i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) 1. XII 1918—20. IV 1919.« (I, 1959, 7—152) prilično detaljno obrađuje društveno-političke odnose u jugoslavenskim zemljama neposredno nakon stvaranja zajedničke države. Baveći se tako kompleksnim problemom, autor je konstatirao da je u Jugoslaviji uoči ujedinjenja socijaldemokratskih partija postojao »[...] niz društvenih elemenata i snaga koji bi, pravilno iskorišćeni, postali elementi socijalističke revolucije: na selu buntovno vrenje, još uvek u velikom broju naoružanih, seljaka; među gradskim proletarijatom dosta borbenog, revolucionarnog raspoloženja za direktnu klasnu borbu; u velikom delu jugoslovenske buržoazije, duboko nezadovoljstvo zbog nacionalne neravnopravnosti i velikosrpskog centralizma; čitav državni aparat prinude sveden je na vojsku koja i sama ima niz ranjivih mesta; u neposrednom susedstvu uspostavljena jedna socijalistička država [...]« (147), ali da socijaldemokratske partije to nisu znale iskoristiti nego su, ne uvažavajući postojanje posebnih nacija, ne povezujući se sa selom, ne tražeći nacionalizaciju i »socijalizaciju« zemlje, praktično potpomagale, po mišljenju autora, velikosrpski centralizam, odbijajući od sebe nezadovoljne mase ugnjetenih nacija.

Smiljana Đurović obradila je industriju Srbije na početku privrednog života Kraljevine SHS (X, 1969, 167—226), a Branislav Gligorijević predstavio se u *Istoriji XX veka* s nekoliko interesantnih radova iz perioda između dva rata: »Nastanak Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi« (X, 1969, 247—283), »Politička previranja u Demokratskoj stranci na pitanju taktike prema Hrvatskom bloku u drugoj polovini 1922.« (VIII, 1966, 165—269), »O pitanju ulaska predstavnika HRSS u Davidovićevu vladu 1924. i o krizi i padu te vlade« (VII, 1965, 345—406) i »Organizacija jugoslovenskih nacionalista (Orjuna). Prilog izučavanju nacionalističkih i terorističkih organizacija u staroj Jugoslaviji.« (V, 1963, 315—396), a interesantne podatke donosi i rad Atifa Purivatre »Formiranje Jugoslavenske muslimanske organizacije i njen razvoj do prevazilaženja krize početkom 1922. godine« (IX, 1968, 387—445). Potaknut time što u našoj historiografiji nema monografije o Hrvatskoj zajednici, Hrvoje Matković pokušao je u radu »Hrvatska zajednica. Prilog proučavanju političkih stranaka u staroj Jugoslaviji« (V, 1963, 5—136) obraditi to, svakako, jedno od važnih pitanja historije građanskih stranaka u Kraljevini SHS, dok je Tomica Nikčević u opširnijem prilogu pokušao obraditi historijat političkih borbi u Crnoj Gori u periodu 1929—1937. godine (III, 1962, 5—150). Kad se govori o historiji građanskih stranaka u Kraljevini SHS između dva rata, svakako treba spomenuti i tri rada Todora Stojkova »O spoljnopoličkoj aktivnosti vodstva Seljačko-demokratske koalicije uoči Šestojanuarske diktature« (IX, 1968, 293—336), »Građanska opozicija i skupštinski izbori od 8. novembra 1931. godine« (IV, 1962, 251—307) i »O stvaranju Bloka narodnog sporazuma (Prilog izučavanju odnosa između građanskih opozicionih grupa u Jugoslaviji 1935—1937. godine)« (VI, 1964, 245—301).

U radu »Zagrebačke punktacije« (IV, 1962, 309—366) Ljubo Boban nastojao je, kako sam kaže u uvodnom dijelu, dati objašnjenje »nekih momenata iz razdoblja šestojanuarskog režima«, a posebno iz historije Seljačko-demokratske koalicije. Istaknuvši momente koji su doveli do tzv. Zagrebačkih punktacija, Boban je, detaljno obradivši Punktacije tačku po tačku, konstatirao da je zna-

čenje Zagrebačkih punktacija u tome »[...] što su one bile dokaz da je koncepcija šestojanuarskog režima doživjela neuspjeh u cjelini i da sistem zasnovan na idejama 6. januara nije mogao imati budućnost [...]« (364).

U prilogu »Okolo Mačekovih pregovora s grofom Čanom« (VI, 1964, 303—357) Ljubo Boban je sebi postavio zadatak da kritički razmotri izvore o kontaktima Mačeka s grofom Čanom i da upozori na najvažnija pitanja koja »[...] treba imati u vidu kada se govori o Mačekovim vezama s Čanom (i uopće kada se govori o utjecaju vanjskog faktora na hrvatsko pitanje u ovom razdoblju) [...]« (303), a u radu »O političkim previranjima na selu u Banovini Hrvatskoj« (II, 1961, 225—266) obradio je ekonomska, socijalna i politička pitanja na selu u Banovini Hrvatskoj.

Rad Dušana Bibera »O padu Stojadinovićeve vlade« (VIII, 1966, 5—71) predstavlja značajan prilog proučavanju, kako autor kaže, čitavog kompleksa u historiografiji slabo obrađenih problema, »[...] spoljno i unutrašnje političke prirode, sa kojima se tada suočavala Kraljevina Jugoslavija, problema koje treba posmatrati i analizirati ne samo u fazi kada je došlo do smenjivanja Stojadinovića sa vlasti, već u njihovoj celini, zahvatajući pri tome period Stojadinovićeve vlade, kao i raniji pa i kasniji period, sve do aprilskog sloma Kraljevine Jugoslavije, 1941. godine [...]« (5).

Iz historije vanjskopolitičkih odnosa Kraljevine Jugoslavije u *Istoriji XX veka* zastupljeni su radovi Vuka Vinavera »Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1919—1929. Pitanje priznanja SSSR i uspostavljanja jugoslovensko-sovjetskih diplomatskih odnosa« (VII, 1965, 93—186), »O neuspelom jugoslovensko-mađarskom zbliženju 1924—1926. godine« (IX, 1968, 187—244) i »Engleska i italijansko 'zaokružavanje Jugoslavije' 1926—1928.« (VIII, 1966, 73—164); Ladislava Deaka »O pitanju normalizacije političkih odnosa Jugoslavije prema SSSR u godinama 1933—1937« (IX, 1968, 245—291) i Živka Avramovskog »O stavu jugoslovenske vlade prema devetojunskom prevratu u Bugarskoj 1923. godine« (IX, 1968, 133—186).

Iz toga perioda u *Istoriji XX veka* interesantni su i radovi Živka Avramovskog: »Italijanska ekonomska penetracija u Albaniji 1925. do 1939. godine« (V, 1963, 137—224), »Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu uoči drugog svetskog rata« (II, 1961, 5—161), »Pitanje Sovjetsko-rumunskog pakta, pad Tituleskua i posledice za rumunsku spoljno-političku orijentaciju« (VII, 1965, 5—92) i Drage Vuksanović-Anić »Urbanistički razvitak Beograda u periodu između dva svetska rata (1919—1941)« (IX, 1968, 447—512).

Kao što smo već spomenuli period narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije 1941—1945. i period socijalističke izgradnje Jugoslavije vrlo su slabo zastupljeni u ovom Zborniku. Iz perioda narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije imamo jedino radove Jovana Marjanovića »Prilozi istoriji sukoba narodnooslobodilačkog pokreta i četnika Draže Mihailovića u Srbiji 1941. godine« (I, 1959, 153—233), Đure Stanisavljevića »Pojava i razvitak četničkog pokreta u Hrvatskoj 1941—1942. godine« (IV, 1962, 5—140) i Mihajla Ogrizovića »Razvoj školstva na oslobođenom teritoriju Hrvatske od III zasjedanja ZAVNOH-a do oslobođenja« (X, 1969, 285—401), dok je period socijalističke izgradnje Jugoslavije zastupljen samo s dva priloga Branka Petranovića »Pomoć UNRE Jugoslaviji« (II, 1961, 163—224) i »Aktivnost rimokatoličkog klera protiv sređivanja prilika u Jugoslaviji (mart 1945—septembar 1946)« (V, 1963, 263—313).

Jovan Marjanović je u svom radu prikazao pojavu i djelatnost četnika Draže Mihailovića smatrajući ih, u okvirima drugog svjetskog rata, posebnim fenomenom, budući da se pripadnici četničkog pokreta, kao predstavnici velikosrpske buržoazije, a prema tome predstavnici i pobornici Kraljevine Jugoslavije, javljaju kao saveznici njemačkih snaga koje su Kraljevini Jugoslaviju uništile i okupirale. J. Marjanović pravilno ističe da je djelatnost ostalih kvislinških grupacija bila poznata već od samog početka okupacije Jugoslavije, a velikosrpska je buržoazija nastojala putem četničkog pokreta, predstavljajući ga kao jedinu snagu koja se bori za oslobođenje zemlje, zaštititi svoje interese, vezujući se sa zapadnim saveznicima, a ujedno uz pomoć okupacionih snaga uništiti revolucionarne snage u zemlji. Kako ima veoma malo znanstvenih radova o djelatnosti četničkog pokreta i njegovoj dvostrukoj ulozi u ratu, taj rad J. Marjanovića zaslužuje, po našem mišljenju, posebnu pažnju. Đuro Stanisavljević je, uz kratak prikaz pojave i razvoja četničkog pokreta u Hrvatskoj prije rata, prikazao djelatnost četnika u Hrvatskoj od početka okupacije do njihovog političkog poraza potkraj 1942. godine, kad je, spoznavši njihovu izdajničku politiku, velik dio pripadnika toga pokreta pristupio NOV-u.

Mihajlo Ogrizović obradio je u svom radu razvitak i organizaciju školstva i prosvjete na oslobođenom teritoriju Hrvatske. »[...] Taj razvoj — konstatira M. Ogrizović — posebno tokom god. 1944., poprimao je oblik izgrađenog i dobro organiziranog sistema školstva i prosvjete kojim je, odgojno obrazovnom aktivnošću, obuhvaćena najmlađa i mlada generacija oslobođenog teritorija. Njegova sistematska struktura jasno se razabire, počev od predškolskih ustanova za najmlađu generaciju preko osnovnih škola, gimnazija i različitih srednjih stručnih škola do otvaranja jedne više škole [...]« (397).

Govoreći o pomoći organizacije OUN United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) Jugoslaviji, Branko Petranović se, naglašavajući veliko značenje te pomoći za ratom opustošenu Jugoslaviju, osvrnuo i na određene političke komplikacije (pokušaji političkog pritiska) koje su se pojavile uz provođenje programa pomoći. U svom drugom radu o aktivnosti rimokatoličkog klera u Jugoslaviji, neposredno nakon oslobođenja, B. Petranović je istakao njegovu kontrarevolucionarnu ulogu u prvim godinama nakon rata, smatrajući da nesprijetnost rimokatoličkog klera za suradnju s organima narodne vlasti, uz to što jedan njegov dio nije bio voljan da se odrekne ustaške prošlosti, ima korijene i u ondašnjem stavu Vatikana prema Jugoslaviji jer, kako smatra Petranović, Papska kurija nije bila »[...] naklonjena stvaranju državne zajednice Jugoslavena, niti njenom održanju kao samostalne države [...]« (263). Iako Petranović smatra ta svoja dva rada samo priložima budućem istraživanju navedene materije, već i samo to što su oni jedini radovi iz tog perioda zastupljeni u *Istoriji XX veka* uvećava njihovu vrijednost.

Za zbornik radova *Istorija XX veka* može se reći da je, uglavnom, izvršavao namijenjenu mu zadaću, iako su, što smo već spomenuli, vrlo malo zastupljeni radovi iz perioda narodnooslobodilačke borbe, socijalističke revolucije i socijalističke izgradnje Jugoslavije, a ni jedan prilog se ne odnosi na metodologiju naučnoistraživačkog rada najnovije historije, unatoč tome što su takvi radovi najavljeni u uvodnoj riječi redakcije. No, nadamo se da će novoosnovani Institut za savremenu istoriju, koji je nastavio izdavati Zbornik, dati s vremenom radove i s ovoga područja.

Slobodan Žarić